

Cumhuriyet Dönemi İlmihal Kitaplarında İman Esaslarına Genel Bakış (1930-1965)

Hasan Kurt¹

ÖZET

Bu araştırmada Cumhuriyet döneminde (1930–1965) yazılmış ilmihal kitaplarındaki iman esasları incelenmiştir. Girişte amaç ve metot belirtildikten sonra, ilmihalin tanımı, tarihi seyri ve ilk ilmihal türü eserler hakkında bilgi verilmiştir. Kütüphane kayıtları, bibliyografik eser ve yayınevleri kataloglarından ilmihal adıyla yazılmış kitaplar belirlenmiştir. Özellikle 1930 ve 1965 yılları arasında yazılmış meşhur ilmihallerin itikadi konuları nasıl ele aldığı, iman esasları bakımından içeriği ve eksik yönleri belirlenmeye çalışılmıştır. Böylece ilmihal kitaplarındaki iman konuları gözden geçirilerek günümüz insanının ihtiyacına cevap verecek tarzda yeni ilmihaller yazılmasına katkıda bulunulmak amaçlanmıştır. Ayrıca konuyla ilgili çalışma yapmak isteyen araştırmacılar için düzenli, hazır ve kolay bilgiye ulaşma imkânı sağlanmıştır.

ANAHTAR KELİMELER

İlmihal. İman. İtikat. Amentü. Cumhuriyet dönemi.

An Overview on Islamic Creeds in Catechetical Books (ilmihal) Pulpished in thi beginnig of Turkish Republic (1930-1965)

Hasan Kurt¹

ABSTRACT:

This paper attempts to study the subject of Islamic creeds in Islamic Catechetical books (Ilmihal) published in the beginnig of Turkish Republic (1930-1965). After explaining the aim and the method in introduction, this study elucidates definition, history, and first kind of Catechetical books. By finding most of the works under the title of *Ilmihal* in library records and catalogues of books and publishers, they have been alfabetically listed. Especially their way of eveluation the subjects of Islamic creeds, their contests in terms of the islamic principles of belief and their deficiencies have been examined. By doing so, this study contributes to look over the literature to rewrite its content to correspond the contemporary necessities of modern people. And also it provides a systematic, ready and easy knowledge to who wants to research the relevant subject.

KEY WORDS: Catechism, Faith, Belief, Creed, Republican period.

Giriş

İman, ibadet ve ahlak konuları başta olmak üzere her Müslüman'ın bilmesi gereken pratik ve günlük dini bilgileri anlatan kitaplara “ilmihal” denilmektedir. Günümüze kadar yazılan ilmihal kitaplarında ibadete dair konulara oldukça geniş yer verilirken, iman esaslarına çok kısa değinilmiştir. Bir Müslüman ibadet ve muamelatla ilgili konuları taklitte, duyarak ya da görerek öğrenebilir. Fakat dinin temelini oluşturan iman esasları taklit ve kuru bilgi ile sürekli canlı tutulamaz. Bu sebeple günümüzdeki Müslüman halkın, ibadet ve ahlak konularındaki bazı hatalarının asıl sebebini de, iman esaslarındaki zayıflıkta aramak gerekmektedir. Kelam İlmî itikadi konuları ne kadar işler, insanların günlük hayatına taşımaya çalışırsa, dini hayatta o kadar canlılık kazanır.

Bu araştırmada, genel olarak Cumhuriyet döneminde (1930–1965) halkın inancı üzerinde etkili olmuş bazı ilmihal kitaplarındaki iman esasları incelenmiş, ilmihallerin itikadi konuları nasıl ele aldığı, iman esasları bakımından içeriği belirlenmeye çalışılmıştır. Böylece ilmihal kitaplarındaki iman konuları gözden geçirilerek **günümüz** insanının ihtiyacına cevap verecek tarzda **yeni** ilmihaller yazılmasına katkıda bulunulmuş olacaktır. Ancak ilmihal kitaplarının tarihi seyri ile hangi şartlar altında yazıldığını belirlemeden sadece itikadi konuları değerlendirmenin yeterli olmayacağı düşünüldüğünden söz konusu döneme kadar tarihi sürece de genel bakış yapılmıştır. Zira yayınlanmış pek çok ilmihal kitabı bulunmasına rağmen ilmihal konusunda yapılmış araştırma ve kaynakların oldukça az ve yetersiz oluşu, itikadi konuların yanında genel bilgilere de önem vermeyi gerekli kılmıştır. Böylece bu araştırmanın ileride ilmihal konusunda yapılacak çalışmalara belli bir katkı sağlayacağı düşünülmüştür.

Araştırma esnasında, önce Beyazıt Devlet Kütüphanesi ile Diyanet Vakfı İsam Kütüphanesi başta olmak üzere ulaşılabilen diğer kütüphane kayıtları, bibliyografik eser ve yayınevleri kitap katalogları taranarak üzerinde ilmihal adıyla yazılmış bütün kitaplar tespit edilmiştir. Belirlenen 900 civarındaki eserden, tekrar sayılan ya da üzerinde çok eksik bilgi

¹Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi

bulunan ilmihallerin çıkarılmasıyla geriye 240 civarında ilmihal kalmıştır. Buldukları kütüphane ve kayıt bilgileriyle yaklaşık on sayfalık bir hacim kaplayan bu listeye sınırları aşması sebebiyle makalede yer verilememiştir. Bu kadar çok sayıdaki ilmihali bir çalışmada değerlendirme imkânı olmadığından konu, Cumhuriyet döneminin ilk yarısında yani 1930 ile 1965 yılları arasında telif edilmiş Türkçe İlmihallerle sınırlı tutulmuştur. 1928 yılında yapılan harf inkılâbına kadar Osmanlıca yazılmış pek çok İlmihal kitabı bulunmaktadır. Ancak harf inkılâbından sonra devrin şartlarına göre ilmihallerin yeniden düzenlendiği görülmektedir. 1965'ten sonra pek çok ilmihal yazılmış olsa da muhteva bakımından önceki ilmihallerden pek fazla farklı yönleri bulunmamaktadır. Bu ilmihallerin büyük bir kısmı öncekilerin tekrarı olduğundan ticari maksatla yazılmış kitap görünümünü vermektedir.

1. İlmihalin Tanımı

İlmihal, Arapça “ilim” ve “hal” kelimelerinden türetilmiş bir isim tamlamasıdır. Sözlükte “hal bilgisi” anlamına gelmektedir. Terim olarak ise her Müslümanın öğrenmek ve yapmak durumunda olduğu itikat, ibadet ve ahlaka ait temel bilgileri öğreten eserlere “İlmihal” denir. Daha geniş bir ifadeyle ilmihal, kişinin farz olan görevleri yaparken ihtiyaç duyduğu şeyleri bilmesidir; namaz kırlarken temizliği, ticaret yaparken fasit akıt ve faizden kaçınmayı, malının cinsine göre zekât vermeyi, haccin edası için gerekli şartları bilmesi gibi (Şeybani, 1997: 149; Serahsi, 1912 c. 30: 260; Zernuci ts: 3).

Bazı İslam bilginleri “ilim öğrenmek her Müslümana farzdır” (İbni Mace, “Mukaddime” 17) hadisindeki ilim kelimesini ilmihal bilgisi olarak açıklamışlardır (Şeybani, 1997: 148; Serahsi, 1912: 260; Zernuci ts: 3). “İlimlerin en üstünü ilmihal bilgisi, (Şeybani, 1997: 148; Serahsi, 1912:260; Zernuci ts: 3)² amellerin en üstünü malı korumaktır” (Şeybani, 1997: 148; Serahsi, 1912:260; Zernuci ts: 3)³ sözü de ilmihal bilgisinin önemini vurgulamaktadır.

İlmihal kitaplarında iman esasları, ibadet ve ahlakla ilgili hükümler, ayrı bahisler halinde üç kısımda toplanır. Akide kısmı, “usûl-ü selâse-i İslâmiyye” denilen ilahiyat, nübüvvet ve ahiret konularını içine alır. Buna ilk zamanlarda “İlm-i Tevhid” ve sonraları “İlm-i Kelam” adı verilmiştir. Dini emirler, helal ve haram, ahlak konuları ile İslam'ın şartlarına ve farzlarına dair olan kısımlar, önceki dönemlerde bir yönüyle Kelam'a bir yönüyle Fıkıh'a bir başka yönüyle de ilm-i amelî adı altında ahlaka alınmışlardır (Yörükân, 1952: 7). Şu halde ilmihaller, Kelam, Fıkıh ve Ahlak ilmiyle alakalı konuları geniş halk kitlelerinin anlayabileceği şekilde sade ve kolay bir üslupla anlatan kitaplar olmaktadır.

İlmihallerdeki inanç, ibadet ve ahlak gibi konuların yer almasında Cibril Hadisi esas alınmış olmalıdır. Bu hadise göre Cebrail (a.s.) bir gün insan suretinde görünerek, Allah Resulü'ne iman, İslam ve ihsan kavramlarını sorar. Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.) imanı, “Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe ve bir de kaderin hayır ve şerrine inanmak,”; İslam'ı “Allah'tan başka ilah olmadığına, Muhammed'in (a.s.) Allah'ın elçisi olduğuna şahadet etmek, namazı dosdoğru kılmak, zekâtı vermek, ramazan orucunu tutmak, gücü yeterse hac etmek”; ihsanı da “Allah'ı görüyor gibi ibadet etmen, Sen Allah'ı görmesen de O seni görmektedir.” şeklinde tanımlamıştır.(Müslim “iman” 1; Buhari, “iman”37; Tirmizi “iman” 4; İbni Mace “mukaddime” 9; Nesai “iman” 5; Ebu Davud “sünnet” 16; Ahmed b. Hanbel Müsned,

² Serahsi, ilimlerin en üstünü olarak “İlmü'l-helâl” ifadesini kullanır. Ancak aynı sayfada birkaç satır sonra “İlmü'l-hâl” terimini açıklar. Hem Şeybani'nin Kesb'inde hem de Zernuci'nin eserinde ilimlerin en üstünü olarak “İlmü'l-hâl” ifadesinin yer alması da, bu sözün İlmihal hakkında söylenmiş olduğunu gösterir. “İlmü'l-helâl” ifadesi muhtemelen baskı hatasından kaynaklanmaktadır.

³ Aynı yerde dikkat çeken başka hata da şöyledir: Serahsi'nin ve Zernuci'nin eserlerinde amellerin en üstünü olarak “hıfzu'l-hâl” ifadesi kullanılırken Şeybani'nin kitabında “hıfzu'l-mâl” ifadesi kullanılmıştır. Burada yine Şeybani'nin “hıfzu'l-mâl” ifadesi esas alınmıştır.

c.I, s. 23). Öyle anlaşılıyor ki ilmihal kitaplarında imanın altı, İslam'ın beş şartı olarak açıklanan farzlar ve ahlak konuları bu hadisteki ifadelerden belirlenmiştir.

2. İlmihallerin Tarihi Seyri

Asrı Saadet'te ilmihal bilgisi ya bizzat Kur'an'ı Kerim'den ya da Hz. Peygamber'e (a.s.) sorarak öğrenilebiliyordu (Müslim, "iman" 60). Sonraki dönemlerde de sahabe ile onların yetiştirdiği âlimler yine büyük ölçüde şifahi olarak bu ihtiyaca cevap verebiliyordu (Müslim, "iman" 1). Müslümanların ilmihal bilgilerini doğrudan Kur'an'dan ve Hz. Muhammed'den (a.s.) aldıkları bu dönemde akîdeler duru ve kuvvetli idi. Müslümanlık yayılmaya başlayınca birliğin bozulması sebebiyle İslâm esaslarına dâhil olan konuların, Kur'an ayetlerine dayanarak yeniden belirlenmesi ihtiyacı doğdu. Bu konuları her milletin anlaması için de kendi dillerince yazıp tanıtmak gerekiyordu. Böylece İslâm esaslarına haricî unsurların karışması engellenecek Müslümanların dini konularda ihtilafa düşmeleri önlenecekti (Karaman, 1992:142-143).

Tabiin döneminde Allah'ın sıfatları, kelâmullah, insan hürriyeti, kaza ve kader, hayır ve şer konularındaki tartışmaların sonucu Kaderiyye, Cebriyye, Mutezile vb. mezhepler ortaya çıktı. Her fırka kendi akâidini, görüşlerini yazmaya başladı. Bu durum karşısında Hz. Peygamber'in sünnetini ve İslam cemaatinin birliğini savunanlar, bu mezheplere karşı akâidi müdafaa amacıyla çeşitli eserler yazdılar.⁴ İslam kültür ve düşüncesi başka kültürlerle karşı karşıya geldiğinde İslam inancını savunmak ve şüpheleri defetmek üzere kaleme alınan Kelâm kitapları akâidle ilgili olmakla beraber amaç muhteva ve metot bakımından ilmihal içine mütalaa edilemezler (Karaman, 1992:144).

Ebu Hanife, İmam Malik, İmam Şafii gibi müçtehit imamların döneminde bazen muhtasar bazen de şerhler halinde içtihadî konulara yer veren büyük fıkıh kitapları telif edilmiştir. Dini ilimlere dair risalelerin yazıldığı hicri II. asırdan sonra hacimli kitaplar telifi başlamış daha sonra da şerhler ve haşiyeler dönemi uzun bir süre devam etmiştir. Bu dönemde ilmihalle ilgili konuların müstakil eserler yerine fıkıh kitaplarının ilgili bölümlerinde yer aldığı görülmektedir. Hâlbuki âlimlere hitap eden bu eserlerde detaylı tartışmalar ve geniş konular bulunmaktadır. Bu dönemde halka hitap eden dini kitaplar yazma ihtiyacı sonucu ilmihal kitaplarının yazılmasına başlanmıştır.

Bugün adına ilmihal denilen kitapların belki ilk örneği, İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin (ö. 150/767) "el-Fıkhu'l-Ekber" isimli eseridir. Yalnızca derleyip düzenlemeye ve öğretmeye yönelik olan bu eser, ilmihalin akaidle ilgili olan kısmını ihtiva etmektedir. Günümüze kadar muteber, faydalı bir metin olarak vazifesini sürdürmüştür. Genelde itikat konularına değinen el-Fıkhu'l-Ekber, Cumhuriyet döneminde yazılan ilmihallerin de esas kaynağı olmuştur. Daha sonra Ahmet b. Hanbel'in (ö. 239/853) namaz ibadeti ile ilgili bulunan "Kitabu's-Salât"ını ilmihalin ibadet ve amel kısmına ait ilk deneme olarak değerlendirmek mümkündür (Karaman, 1992:144).

Ebu Hanife'den sonra ilmihal hamlesi, Ebu Mansur Matürîdî (ö. 333/944) döneminde gelişme göstermiş ve zaman zaman geçirdiği değişmelerle Gazali (ö. 505/1111) ve Neseî (ö. 508/1114) devirlerine, sonra İmam-ı Birgivi'den (ö. 981/1573) beri günümüze kadar gördüğümüz Türkçe ilmihaller şekline dönüşmüştür (Yörük, 1952: 7). O günden bugüne kimi zaman akaid ve ibadetler ayrı kitaplarda kimi zaman her ikisi bir kitapta bazen de ihtiyaca göre ahlak, siyer, adap gibi bahisleri de dâhil edilerek adı ilmihal olsun veya olmasın halkın ihtiyacı ve durumlarına

⁴Mezhepler hakkında geniş bilgi için bkz. Eşari, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, Makalatü'l-İslamiyyin, thk. Helmut Ritter, İstanbul 1930; Şehristani, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim, el-Milel ve'n-nihal, thk. Abdülaziz Muhammed Vekil, Kahire 1968; Bağdadi, Ebu Mansur Abdülkahir b. Tahir b. Muhammed, el-Fark beyne'l-fırak, nşr Muhammed Muhyiddin Abdülhamamid, Kahire ts.

göre ilmihal kitapları yazılmıştır. *Şurutu's-Salât, Necatü'l-Müminin, Eski Amentü Şerhi, Mızraklı ilmihal, Halebi Tercümesi, Babadavi, Nimetü'l-İslam* adlı eserler bunun örnekleridir (Karaman, 1992:144).

Bu süreç içinde “Anadolu’da İslam’ı tebliğ ve halkı irşat için ilmihal türü pek çok eser yazılmıştır. Bunlardan ilki, Ahi teşkilatının kurucusu Ahi Evren Şeyh Nasîruddin Mahmud’un (ö. 660/1262) “Menâhic-i Seyfî” adlı Farsça eseri sayılabilir. Farsça olan ve Şafii fikhına göre yazılan bu eser ilmihal geleneğinin başlaması ve gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bundan sonra benzer şekilde başka ilmihallerin de yazılması, tebliğ ve irşat faaliyetlerinde ilmihallere duyulan ihtiyacın devam ettiğini göstermektedir. Sadeddin Ferganî’nin “Menahicü'l-İbâd” (Çelebi, 1941:1846) ve Abdülaziz’in “Umdetü'l-İslâm fi erkânî'l-hamsî” (Çelebi, 1941:1165) adındaki eserleri bu amaçla yazılmış (Çetin, 1981:159) ilmihal türü kitaplardandır. Mevlana Abdülaziz Farisi’nin “Umdetü'l-İslâm” adıyla Farsça yazmış olduğu bu son eser, Şeyh Abdurrahman b. Yusuf (ö. 854/1450) tarafından “İmadü'l-İslâm” adıyla Osmanlıcaya tercüme edilmiştir (Çelebi, 1941:1165). Abdülaziz, Umdetü'l-İslâm’ı Hanefî mezhebine ait seksen beş parça kitaptan derleyerek İslâm’ın beş esasına göre düzenlemiştir. Abdurrahman b. Yusuf da bu esere muteber altmış beş din kitabından ilaveler yaparak adeta yeniden telif edercesine genişletmiştir. İman esasları ve ibadet konularının ele alındığı bu önemli eserde ölüm ve kabir halleri ile haklar bölümüne yer verilmiş, günümüz harfleriyle de yazılarak sadeleştirilmiştir (Rahmi; ts: 5-6).

İlk defa Türkçe ilmihal kitabı yazan kişinin Kutbeddin İznikî (ö. 821/1418) olduğu bilinmektedir. “Mukaddime” adındaki eseri dil ve muhteva bakımından belki de ilmihallerin en güzel bir örneğidir. Müellifin ifadelerinden, ilmihal geleneğinin bir zaruret sonucu ortaya çıktığı ve yazılan ilmihallerin de bir irşat ve tebliğ vasıtası olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır (Çetin, 1981:159). Mukaddime; iman ve itikat konularında bilgi verdikten sonra, namaz, oruç, hac ve zekât hakkında açıklamalar yapan tam bir ilmihal eseridir (Kara, 1999:43). Eserin aslı Ebu'l-Leys es-Semerkandî’in (ö. 373/983) Arapça “Mukaddime” adlı namaz risalesidir. Kutbeddin İznikî tarafından Türkçeye tercüme edildikten sonra iman ibadet ve ahlâkla ilgili bazı ilaveler yapılmıştır (Semerkandî, 1987).

Osmanlıca yazılmış ilk ilmihal türü eserler⁵ arasında Birgivi’nin (ö. 981/1571) “Vasiyetnamesi”nin önemli bir yeri bulunmaktadır. Eser “Vasiyetname-i Birgivi” adıyla meşhur olmasına rağmen özet bir ilmihal kitabı özelliği taşımaktadır. Baş tarafında vasiyet kelimesi geçtiği ve müellif tarafından bir ad verilmediğinden Vasiyetname diye meşhur olmuştur. “Risale-i Birgivi” de denmektedir. İtikada, ibadete ve ahlaka dair herkes için bilinmesi gereken meseleleri ihtiva etmektedir. Halk tarafından kolay anlaşılır olmasıyla da rağbet görmüştür (Yüksel, 1991:191-194).

Osmanlı döneminde yazılan ilmihallerden en yaygın olanı “Mızraklı İlmihal”dir. Günümüz diliyle de yayınlanan mızraklı ilmihalin ilk baskısı 1862’de yapılmıştır. Halen de Osmanlıca baskıları devam eden Mızraklı İlmihal anonim bir eser mahiyetindedir. Birçok baskısının kenarında namazlar, dualar, tasavvuf ve ahlaka ilgili küçük risaleler yer almaktadır. İlk telifinin tarihi hakkında kesin bilgiye ulaşılamamıştır. Bununla beraber dili itibarıyla ilk baskısının bir iki asır evvel yazıldığı tahmin edilebilir. Kesin olan bir şey Birgivi’den sonra

⁵Osmanlı döneminde ilmihal geleneği hakkında geniş bilgi için bkz. Mikail Bayram, Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri, Ankara 1981, s. 49-53; Recep Cici, Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları: kuruluştan Fatih dönemi sonuna kadar, Bursa 2001; Hatice Kelpetin Arpaguş, Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı ve Kaynakları, İstanbul 2001, s. 24-44, 85-103.

⁶Araplaşma devri ürünü olarak görülen Sıbyan Mekteplerine bu dönemde İptidâî Mektepler adı verilmiş, Tanzimatçıların Sıbyan Mekteplerini ıslah yerine yeniden Rüşdiye mektepleri açmaları tenkit edilmiştir. Osman Ergin, Türk Maarif Tarihi, İstanbul 1977, c. 2, s. 460; Tanzimat hakkında ileriki bölümlerde de bilgiler verilecektir.

yazıldığıdır. Çünkü kitapta Birgivi'ye atıflar bulunmaktadır (Kara, 1990:6-7). Mızraklı İlmihalde itikat, ibadet ve ahlak konuları bölümlere ayrılmadan iç içe anlatılmıştır. Bunun yanı sıra Cumhuriyet döneminde de Mızraklı İlmihal adıyla yazılan eserler bulunmaktadır.

Osmanlıca yazılmış ilmihal kitapları arasında Mehmet Zihni Efendi'nin (ö. 1332/1913) “Nimet-i İslam” adlı eserinin önemli bir yeri vardır. 1902–1909 yılları arasında kısım kısım basılan eserde Zihni Efendi, imanla ilgili konulara kısaca yer verdikten sonra namaz, oruç, zekât, hac gibi ibadet, nikâh, talak ve cezalar gibi konuları geniş bir şekilde anlatmıştır. Cumhuriyet dönemindeki hemen hemen bütün ilmihallere kaynak olan eser 1971 yılında Latin harfleriyle basılmıştır.

Tanzimat'tan sonra batılılara karşı aydınların tavrı değişmeye başladı. Batının teknoloji ve maddi gücü batı hayranlığına sebep olmuştu. Eğitim ve öğretimin etkisiyle bu tavır tabana doğru inmeye başladı.⁶ Bu durum karşısında ilmihallerin hem nesiller için farklı olması hem de eskiye nispetle metot ve muhteva bakımından farklılıklar taşınması gerekiyordu.⁷ Artık Kelam, fıkıh ve İbadetle ilgili konuları ayrı ayrı vermek yerine bunların hepsini bir araya getiren, bir yanda savunan, bir yandan da muhtemel saldırılara karşı hazırlayan ilmihaller vermek gerekiyordu. Eyüp Necati'nin Felsefeli Din Dersleri'ni, Şehbenderzade Ahmet Hilmi'nin Üss-i İslam'ını, Ahmet Hamdi Akseki'nin İslam Dini'ni, hedef kitlesi farklı da olsa Prof. Dr. M. Hamidullah'ın İslam'a Giriş'ini bu yeni ilmihaller cümlesinden saymak mümkündür (Karaman, 1992:144-145).

Buraya kadar verilen bilgiler ışığında şu değerlendirmeler yapılabilir: Hz. Peygamber (s.a.v.) ve sahabe döneminde daha ziyade sözlü olarak başlayan ilmihal bilgileri sonraki dönemlerde geniş fıkıh ya da fetva kitaplarının içerisinde yer aldı. Bir sonraki aşamada iman ve ibadetle ilgili bazı dini konuların ele alındığı risalelerin yazılmasıyla müstakil ilmihal çalışmalarına başlandı. Bu dönemde, adları farklı da olsa ilk ilmihal kitapları Arapça ve Farsça metinlerin tercümesiyle başlamış olmaktadır. Her ne kadar İlmihal adında ilk eserin ne zaman yazıldığı kesin olarak bilinmese de, 10. yüzyılda başladığını tahmin etmek zor değildir. Semerkandi'nin (ö.373/983) Arapça “Mukaddime”sini Türkçeye kazandıran İznikî ilmihal geleneğinin başlamasında önemli rol oynamıştır. Abdurrahman Aksarayî'nin Farsçadan çevirdiği “İmâdül-İslam” da bu geleneğin devamına katkıda bulunmuştur. Osmanlıca yazılmış ilk ilmihal türü olması bakımından Birgivi'nin risalesi önemlidir. Bu durumda ilmihal adıyla ilk basılan eser de Mızraklı İlmihal (1227/1812) olmaktadır. Tanzimat'tan sonra ilmihaller, din dersi kitapları gibi ahlaki konularda ilave edilerek yeniden tasnif edilmiştir. Bu değişim sürecinde ilmihallerin daha sistemli hale geldiği söylenebilir.

Başlangıçta temel dini bilgileri öğretme amacıyla yazılan ilmihal türü eserlerin aynı zamanda Anadolu'nun Müslümanlaşmasında önemli bir katkısı olduğu anlaşılmaktadır. Bazıları Arapça ve Farsça yazılmış olsa da ilmihal kitaplarının genelinde halkın anlayabileceği tarzda sade bir Türkçe kullanılmıştır. Bu özellikleriyle ilmihaller, Müslüman halk tarafından rağbet görmüş ve onların inancında tesir bırakmış eserlerdir.

Son döneme kadar ilmihallerin tarihi seyrini bu şekilde özetledikten sonra Cumhuriyet dönemi ilmihal çalışmalarını incelemek yerinde olacaktır.

3. Cumhuriyet Dönemindeki Bazı İlmihaller

Sosyal olaylarda değişim süreci, uzun bir zaman dilimiyle alakalı olduğundan bir

⁶Bu dönemde mevcut İlmihal kitaplarına yöneltilen eleştiriler (marazlar) ve yeni ilmihal anlayışının nasıl olması gerektiğini konusunda Bkz. Satı Bey, “İlmihal Nasıl Öğretilmelidir”, Tedrîsât –1 İbtidâiyye Mecmuası, İstanbul 1325-26, sy.7, s.11-13.

toplumdaki değişimi sağlayan zaman ve olay hakkında kesin bir şey söylemek mümkün olmamaktadır. Cumhuriyet dönemi de pek çok aşamalar geçirmiş yapılan inkılaplar sırasında pek çok tartışmalar yaşanmıştır (Berkes, ts:412). Bu anlamda II. Meşrutiyet dönemini, Cumhuriyet idaresinin mayalandığı bir tarihi kesit olarak nitelendirenler de vardır (Kara, 1994:6). Bu sebeple Cumhuriyet dönemi ilmiyal çalışmalarına geçmeden önce Tanzimat ve Meşrutiyet kavramlarına kısa da olsa değinmek gerekmektedir:

3 Kasım 1839'da İstanbul Gülhane Parkı'nda Mustafa Reşit Paşa tarafından büyük kalabalık önünde okunan Sultan Abdülmecit'in Islahat bildiriyle başlayıp, genellikle 1876 yılındaki Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe girmesine kadar sürdüğü kabul edilen döneme Tanzimat devri denilmektedir (Lewis, 1970:172; Berkes, ts:207). Türkiye'de meşrutî bir yönetimin kurulmasına, İslam-Hıristiyan âlemlerinin birbirine yakınlaşmasına, batı örneklerine göre müesseseler kurulması yanında Cumhuriyet Türkiye'si fikrinin de oluşmasına zemin hazırlayıcı bir ıslahat hareketi olarak Tanzimat (Eren, 1970:709-710) uygarlaşma veya çağdaşlaşma zorunluluğunun ilk resmi ilanı ve bu anlamda harekete geçme isteğinin bir ifadesidir. Başta gelen yeniliği, devletin vazifeleri arasına dinsel düşünceler ve kurumlar dışında kalan yeni görevler ve kurumlar getirmiş olmasıdır (Berkes, 1984:94). Tanzimat'tan sonra Türkiye'de, 1876'dan 1878'e kadar I. Meşrutiyet dönemi, 1908'den 1920'ye kadar II. Meşrutiyet dönemi ve Büyük Millet Meclisi'nin 1920'de Ankara'da toplanmasıyla başlayan üç parlamenter hükümet dönemi olmuştur (Lewis, 1970:374).

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte dini örgütlenmeden yazıya kadar pek çok alanda inkılaplar yapılmıştır. İlmihal kitaplarının hangi şartlarda yazıldığıнын bilinmesi ve sağlıklı bir değerlendirme yapılabilmesi için dini alanla ilgili yapılmış bazı inkılaplara değinmek gerekmektedir. 23 Nisan 1920'te Türkiye Büyük Millet Meclisi kurulduktan sonra 1 Kasım 1922'de saltanat, 3 Mart 1924'te hilafet kaldırıldı; 1924 Anayasası'ndaki "Türkiye Devleti'nin Dini İslam'dır" ibaresi de 10 Nisan 1928'de Anayasa'dan çıkarıldı. 1 Kasım 1928 tarihinde Türk Harfleri kanununu çıkarıldıktan sonra 1 Eylül 1929'da okullardan Arapça ve Farsça dersleri kaldırıldı. 27 Mayıs 1935'te hafta tatilinin Cuma'dan Pazar'a alınması hakkındaki kanun çıkarıldı. 5 Şubat 1937'de de Laiklik altı ilkeyle birlikte Anayasa'ya dâhil edildi. 2 Haziran 1941'de Arapça ezan yasağı getiren kanun kabul edildi.⁸ Arapça ve Farsçanın yanında Din derslerinin de kaldırılmasıyla 1935-48 yılları arasında din eğitimi ve öğretimi yapılamadı (Jaeschke, 1972:83). 1943 yılında Vedat Nedim Tör'ün imzasıyla Dâhiliye Vekâleti Matbuat Umum Müdürlüğü tarafından yazılan şu ifadeler de dikkat çekicidir:

"Biz her ne şekil ve surette olursa olsun memleket dâhilinde dini neşriyat yapılarak dini bir atmosfer yaratılmasına ve gençlik için dini bir zihniyet fideliği vücuda getirilmesine taraftar değiliz" (Başgil, 1962:12). Bununla beraber söz konusu dönemde yazılan dinle ilgili kitaplarda din, genel olarak akılcı bir bakış açısıyla ele alınmış, en azından böyle bir yaklaşım tarzına önem verilmiştir (Kara; 1985:153). Şu halde, Cumhuriyet devri ilmiyal kitaplarının, Osmanlı geleneğinden batı kültürüne geçiş aşamasında, dini alanla ilgili pek çok inkılapların yapıldığı ve dinle ilgili akılcı yaklaşımın esas alındığı bir ortamda yazıldığı söylenebilir.

Bütün bunlara göre ülkemizde bu şartlar altında yazılmış ilmiyal eserlerini hacimlerine göre hacimli büyük ve muhtasar ilmiyaller olarak tasnif etmek mümkündür

3.1. Hacimli Büyük İlmihaller

⁸Geniş bilgi ve kronoloji için Bkz. Nuri Ünlü, İslam Tarihi, (Osmanlıdan Günümüze Kadar), İstanbul 1994, c. III, s.472-480; Gotthard Jaeschke, Türk İnkılabı Tarihi Kronolojisi, trc. Niyazi Recep Aksu, İstanbul 1939; Çetin Özek, Türkiye'de Laiklik Gelişim ve Korumucu Ceza Hükümleri, İstanbul 1962, s.61 vd..

Cumhuriyet dönemine kadar dini bilgilerden bahseden eserler genel olarak Arap harfli Osmanlı Türkçesiyle yazılmıştır. 1928 yılında yapılan harf inkılabından sonra giderek bu dillere yabancılaşan halk, dini bilgileri öğrenecek eserler bulmakta sıkıntı yaşamaya başlamıştır. Bu yüzden halkın ilmiyal bilgilerine olan ihtiyacını gidermek amacıyla sayıları az da olsa yeniden kitaplar yazılmaya başlanmıştır. İslami eserlerin yanında ilmiyallerin de çok az neşredildiği 1930 ile 1950 yılları arasında tespit edebildiğimiz kadarıyla, Ahmet Hamdi Akseki'nin İslam Dini, Numan Kurtulmuş'un Amentü Şerhi, Ömer Nasuhi Bilmen'in Büyük İslam İlmihali dışında önemli büyük bir ilmihale rastlanamamıştır.

Bunlar arasında Ahmet Hamdi Akseki'nin İslam Dini adlı eseri Cumhuriyet döneminde kaleme alınmış ilk ve önemli ilmihallerden biridir. İlk defa 1933 yılında kaleme alınan İslam Dini, günümüze kadar 1,5 milyon civarında basılmış, döneminde en fazla itibar gören ilmiyal kitabı haline gelmiştir. Eserde, her Müslüman için bilinmesi gereken itikat, ibadet, ahlak konuları geniş ve anlaşılır bir şekilde ele alınmıştır. Eser, başlıca dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde dinler ve mezhepler hakkında genel bilgiler verilmiş, ikinci bölümde itikat, üçüncü bölümde ibadet, dördüncü bölümde de İslam ahlakından bahsedilmiştir. Dönemindeki diğer ilmihallere göre itikadi konular daha geniş ve düzenli ele alınmıştır. Genel olarak İmam-ı Azam ve İmam-ı Maturidi'nin eserlerini esas aldığı anlaşılmalıyla beraber kaynaklar verilmediği için görüşlerin kime ait olduğunu belirlemek oldukça zordur.

Akseki'ye göre iman, Allah tarafından inzal edildiği kesin olarak belli olan şeylerin hepsinde Hz. Muhammed'in doğru olduğunu tasdik etmektir (Akseki, 1993:59) Müellif, diğer ilmiyal kitaplarında genelde zatî ve subutî sıfatlar diye iki kısımda incelenen Allah'ın sıfatlarını anlatırken böyle bir ayırım yapmaz. Vücut, kıdem, bekâ, vahdaniyet, muhalefet'ün-li'l-havadis, kıyam bi nefsihi, hayat, ilim, semi, basar, irade, kudret, kelim, tekvin başlıkları altında izahını yaparken zatî veya subutî sıfat olduğunu belirtmektedir (Akseki, 1993:77). Meleklerle iman konusunda müellif gözlerimizle göremediğimiz varlıklar olarak tarif ettiği meleklerin özellikleri ile Kuran'da adı geçen melekler hakkında kısaca bilgi vermektedir. Akseki, kitaplara iman bahsinde, Tevrat ve İncil'in muhafaza edilemediğini, Ahd-i Atik ve Ahd-i Cedit mecmualarının ilahi kitap olarak kabul edilemeyeceğini, eski kitapların hükümleri Kuran ile nesh olduğunu anlatmaktadır (Akseki, 1993:86-89). Akseki, Ahiret gününü, nefha-i saniyeden başlayıp sonsuz olarak devam edip giden zaman (Akseki, 1993:104) şeklinde özetlemektedir. Kaderi Allah'ın ezelden ebede kadar olacak şeylerin zaman ve mekanını, evsafını ezelde bilip o surette tahdit ve takdir buyurması diye tanımlayan Akseki, Kazayı da Allah'ın ezelde irade ve takdir buyurmuş olduğu şeylerin zamanı gelince her birisini ezeldeki ilim irade ve takdirine uygun bir surette icat ve halk buyurması şeklinde tarif etmektedir (Akseki, 1993:110). Bundan sonra yazılan pek çok ilmiyalde de itikadi konular benzer şekilde tanımlandığı görülmektedir.

Numan Kurtulmuş tarafından 1943 yılında kaleme alınan Amentü Şerhi (Kurtulmuş, 1953) Cumhuriyet döneminde bu adla yazılan ilk eserdir. Amentü'de yer alan iman esasları yanında ibadet ve ahlak konularına da yer vermiştir. Altı bölüm ve 117 başlıktan oluşan eserde itikadi konular geniş olarak ele alınmıştır. Birinci bölümde, Allah'a imanla ilgili başlıklar, zikir, Esmâ-i Hüsnâ, küfür sözleri, tövbe etmek, imanı ve nikahı yenilemek, İmanın Şubeleri gibi ilahiyat konuları, ikinci bölümde Meleklerle ilgili açıklamalar yer almaktadır. Üçüncü bölümde, Kitaplara iman, Kuran-ı Kerim, İman, Ahlak vb. hakkında bazı ayetler, Abdest, Namaz, Oruç, Zekat, Hac, Kurban, Kul hakkı, Evlenme-boşanma gibi ibadet ve bazı Ahlak bahislerine yer verilmiştir. Dördüncü bölümde Kuran'da adı geçen peygamberler, beşinci bölümde ahirete iman, altıncı bölümde de kaza-kader konuları yer almaktadır.

450 sahifeden oluşan Amentü Şerhi halkın kolayca anlayabileceği sade bir üslupla yazılmıştır. Eserde geçen ayetlerin sadece Kuran'daki sayfa numaraları verilirken, konularda yer alan hadis ve rivayetlerin çoğunda kaynaklar zikredilmemiştir. İman esaslarının bazılarını izah

ederken akli ikna edici güzel misaller verilir. Halkın anlayabileceği kolay ve sade üslupla yazılan eser günümüze kadar yirminci baskısı yapılmıştır. İtikadi konuların izahında gereğinden fazla bilgi vermekle beraber her konu hakkında delil olarak faydalandığı ayetleri belirtmesi diğer ilmihal kitaplarında bulunmayan özelliklerden bazılarıdır. Eserde anlatılan itikadi konuların Akseki'nin yaptığı açıklamalardan pek farkı yok gibidir.

1947-1949 yıllarında fasiküller halinde basılan Ömer Nasuhi Bilmen'in Büyük İslam İlmihali (Bilmen, 1947), 1954'te bir cilt halinde toplanmıştır. Sahasında önemli bir kaynak olan eser günümüze kadar 2,5 milyondan fazla satılmak suretiyle satış rekoru da kırmıştır. İtikada, ibadetlere, kerahiyet ve istihsana, ahlaka, siyer-i enbiyaya ait olmak üzere on kitaptan oluşmaktadır. Akaidle ilgili kısa bilgilerle başlayan ilmihalde ibadet konularına geniş yer verilmiştir. Hanefi mezhebi esas alınmakla birlikte Şafii, Maliki ve Hanbeli mezheplerinin görüşlerine de yer verildiği görülmektedir. Sekizinci kitapta Kerahiyet ve İstihsan başlığı altında; helal, haram, mubah ve mekruh olan şeylere, onuncu kitapta da Kuran'da ismi geçen peygamberleri ele alırken, dokuzuncu kitapta da İslam ahlakından bahsedilmektedir. Bilmen'in söz konusu eseri Ali Fikri Yavuz tarafından sadeleştirilmesiyle halkın kolay anlayabileceği bir ilmihal haline gelmiştir. Ancak kitabın geneline göre itikadi konulara fazla yer verilmediği görülmektedir. Diğer ilmihal kitaplarında hiç anlatılmayan veya kısaca bahsedilen Hz. Muhammed'in hayatı hakkında geniş bilgi verilmiştir. Kitabın sonunda faydalandığı kaynakları zikretmekle birlikte konuların izahında hangi görüşü, hangi kaynaktan aldığını belirtmemektedir. Bu durum eserdeki görüşlerin kime ait olduğunu tespit etmede zorluk meydana getirmektedir. Ayrıca kitapta geçen ayet ve hadis numaraları verilmemiştir.

Bilmen'in ilmihalin'in Akseki'nin eseriyle aynı tarzda yazılan itikadi konuların inanmayan birisini ikna etmek veya inanç konusunda bazı şüpheler taşıyan kimselerin bu şüphelerine cevap vermek düşüncesinden ziyade inanmış birisine bilgi vermek maksadıyla yazıldığı söylenebilir.

Yazar olarak M. Sıddık Gümüş ve Zeynel Abidin Işık olarak isimlendirilen Tam İlmihal'in (Gümüş, 1996) hazırlayanı Hüseyin Hilmi Işık'tır. Üç bölümden oluşan eserin birinci kısmı 1956 yılında, ikinci kısmı 1957 yılında, üçüncü kısmı da 1960 yılında basılmıştır. Bu üç kitabın bir araya getirilmesiyle oluşan ilk defa 1963 yılında Bozkurt Kitabevi tarafından basılmıştır. Günümüze kadar 67. baskısı yapılmış, "Endless Bliss" adıyla da İngilizce'ye çevrilmiştir. Toplam 1247 sayfa ve 241 maddeden oluşan Tam İlmihal'in birinci kısmında 98, ikinci kısmında 73, üçüncü kısmında da 70 madde bulunmaktadır. Bu 241 maddeden 108'i İmam-ı Rabbani'nin (ö. 1624) mektubat isimli eserinden, geri kalan 133 maddesi de Muhammed Ma'sumi Serhendi (ö.1079) gibi başka âlimlerin kitaplarından derlenmiştir. Yazar kitabın tamamının tercüme olduğunu söylemesine rağmen, içinde kendine ait görüşlerin de olduğu görülmektedir.

Seâdet-i Ebediyye metot bakımından bu dönemde yazılan diğer ilmihallerdeki özellikleri taşımamaktadır. Eserde tasavvuf ve fıkıh başta olmak üzere tefsir, hadis ve kelam ilimleriyle alakalı pek çok dini konulara yer verilmiştir. Diğer ilmihal kitaplarında olduğu gibi konular düzenli olarak itikat, ibadet ve ahlak bölümlerine ayrılmamıştır. İtikadi konularda belli düzen ve metodun kullanılmamış olması bu konuların nasıl ele alındığının anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. İbadet konularında Hanefi mezhebinin esas alındığı Tam İlmihal'in sonunda eserde adı geçen 1000 kişinin hal tercümelere de yer almaktadır. Söz konusu eserin Birinci kısımda 41'i İmam Rabbaniye ait 98 madde bulunmaktadır. Pek çok konunun ele alındığı bu kısımda bazı önemli başlıklar şunlardır: Hz. Muhammed'a uyma, ehl-i sünnet alimleri, uydurma tefsir yazan kafir olur. İman, Kuran nedir, içtihat, ehl-i sünnet itikadi, sünnet, tenasüh ve iki ruhluluk yoktur, emri bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münker ve cihat, tasavvuf ve namaz, oruç, zekat gibi ibadet konuları. İlmihal özelliği veren konular daha ziyade bu bölümde ele alınmıştır. İkinci kısımdaki 73 maddenin 34'ü yine İmam-ı Rabbani'ye aittir. Başlıca şu konular yer almaktadır: Unutulmuş sünnetleri meydana çıkarma ve bid'adlerden sakınmayı teşvik, dua, iman, helal ve haram, kaza kader, tefsir, hadis, dert

ve belalar günahlara kefferattir, kibir ve ucub, Allah'ın isimleri, fıkıh ilmi, bozulmuş dinler, eshab-ı kiram, sosyalizm, madde ve atom. Ayrıca tütün içmek ve müzik dinlemek günah mı gibi bazı fikhî konuların yanında vera ve takva gibi bazı tasavvufî konulara da bu bölümde yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ki 70 maddenin 33'ü İmam-ı Rabbanî'nin mektubatından tercüme edilmiştir. Bu bölümdeki bazı başlıklar da şöyledir: Sünnete sarılmak, İslamiyette kesb ve ticaret, alışveriş ve ukubat gibi bir kısım fikhî meseleler, tasavvuf yolu, suluk dereceleri, fena ve beka gibi bazı tasavvufî konulara yer verilmiştir.

Kitabın her üç bölümüne, Hz. Muhammed'e (a.s.) itaat ve Onun sünnetine uyma konularını ele alan mektupların tercümeleri ile başlanmıştır. Ehl-i Sünnet alimlerinin görüşlerini esas alma, onların yolundan ayrılmama hususuna eserin her bölümünde ağırlık verildiği görülmektedir. Fikhî meselelerin yanında tasavvuf konularına da ağırlık verilen eserde kelamî mevzulara fazla yer verilmemiştir. İtikadî konular farklı mektuplarda kısmen ve düzensiz olarak anlatılmıştır.

Geniş muhtevaya sahip *Saadet-i Ebediyye* adlı ilmihalde Ehl-i sünnet inancını ve Ehl-i sünnet âlimlerinin görüşlerini esas alma gayretinin ön plana çıktığı görülmektedir. Ancak Ehl-i sünnet görüşlerini müdafaa etmek kadar, bu düşüncelerin düzenli ve günün şartlarına göre takdim ve temsil edilmesi de önemlidir. Akla ağırlık veren veya alimlerinden farklı düşüncede olan kişilerin tenkidi hususunda ifrata gidildiği söylenebilir. Hissi ifadeler ile kafirlik kavramının fazla kullanılması ehli sünnet alimlerinin de kabul etmeyeceği bir görüş olsa gerektir. Zira kitapta tercümesi yapılan âlimlerin bile birbirinden farklı görüşlere sahip olduğu bilinmektedir. Konuların düzenli olarak ele alınması, ifrata giden görüşlerinin tashih edilmesi halinde halkın daha fazla istifade edebileceği bir ilmihal kitabı olabileceği söylenebilir.

Cumhuriyet döneminde yazılan büyük ilmihaller iki gruba ayrılabilir:

1- Nakli esas alıp, rivayetlere geniş yer veren klasik tarzda yazılmış ilmihaller. Bu ilmihallerde ayet, hadis ve sünnet alimlerinin görüşlerine ağırlık verilirken akli izah ve yorumlara fazla itibar edilmemiştir. Ayrıca konuların izahında belli bir düzen ve metot takip edilmezken, tasavvufî konulara, rivayetler ve menkıbelere fazla yer verilmiştir. Mevzular anlatılırken fazla tafsilata girilen eserlerde, ibadet ve Allah korkusu konularına önem verildiği, tekfir meselelerinde ifrata gidildiği görülmektedir. *Se'adet-i Ebediye* ve *Amentü Şerhi* gibi ilmihal eserleri bu grupta yer almaktadır. Pozitivizm ve materyalizm gibi akli esas alan akımların tesirlerini gösterdiği günümüzde bu tür ilmihallerle itikadî konuların müdafaaasını yapmak oldukça zordur.

2-Nakli esas almakla birlikte akla da önem veren ilmihaller. Bu kitaplarda zayıf rivayet ve menkıbelere fazla yer verilmezken konuların belli bir düzen ve metot takip edilerek anlatıldığı görülmektedir. İtikadî konularda devrin şartlarına göre akla hitap eden izahlar yapılırken, tasavvufî ve hissî ifadelerle rastlanmamaktadır. Materyalizm ve Animizim gibi İslam inancına aykırı akımlara karşı çıkılan bu eserlerde dinî kitapları hurafevarî meselelerden arındırma gayreti de görülmektedir. *İslam Dini* ile *Büyük İslam İlmihali* adlı eserler bu grupta düşünülebilir.

Se'adet-i Ebediye İlmihali'nde yeni görüş ve akımlar Ehl-i Sünnet yolundan ayrılma olarak tenkit edilip (Gümüş, 1996:23), tasavvufa önem verildiği görülürken, Akseki'nin, İslam Dini'nde, zamanımızdaki tasavvuf ve sufiye tarikatleri eleştirmektedir (Akseki, 1993:42). Dolayısıyla bu dönemde yazılan ilmihallerde farklı metot takip etmekten kaynaklanan eleştirilere yer verilmektedir. Bu durumda müellifin, bir yandan İslâm itikadını dıştan gelen saldırılara karşı savunma, diğer taraftan da kendisine yapılan tenkitlere cevap verme gayretine yöneldiği görülmektedir. Dinin Allah ile kul arasında vicdanî bir mesele olduğu düşüncesinin yayılmaya çalışıldığı bu dönemde yazılan ilmihallerde; imanın sadece kalp ile tasdik olduğu, dil ile ikrar ve amelîn imandan bir cüz olmadığınin vurgulanması, mü'minin inandığını söyleme ve yaşama cesaretini azaltabilir.

Büyük İlmihallerden sonra muhtasar ilmihallere de değinmek gerekmektedir.

3.2. Muhtasar İlmihaller

Cumhuriyet döneminde küçük ve cep ilmihali adıyla pek çok muhtasar ilmihal yazılmıştır. Ancak bu ilmihaller genel olarak büyük ilmihallerdeki konuların kısa ve öz anlatılmasıyla meydana gelmiştir. Bunlardan bazıları şöyledir: Ahmet Halit, *Yeni İlmihal* (1931), Mehmet Nuri Ameli *İlmihal* (1932). H.H. Rahmi Şenses, *Çocuk İlmihal* (1949). Hasan Bilge, *Temel İlmihal* (1949). Yusuf Ziya Yörükân, *İslam İlmihali* (1952). Mehmet Soymen, *Cep İlmihali* (1954). Asım Köksal, *İlmihal* (1954). Veli Ertan, *İzahlı Cep İlmihali* (1960). Osman Haluk Alpander, *Yeni İlmihal* -20. Asır Müslümanları İçin- (1961). Hasan Hilmi Ekşigil, *Kolay İlmihal* (1962). Ali Özek, *İslam'da İbadet* (1964).

Muhtasar İlmihallerdeki itikat bölümlerinde başlıca şu konular yer almaktadır: Allah'a iman, meleklerle iman, kitaplara iman, peygamberlere iman, ahiret gününe ve kadere iman. İbadet kısmında ise temizlik, abdest, namaz, oruç, zekât, hac ve kurban konuları anlatılmaktadır. Ahlak konuları her ilmihalde yer almamaktadır. Genel olarak itikat bölümünde din, Allah'ın koyduğu kanunlar olarak tarif edilirken, İslam'ın yeryüzünde bozulmayan tek ilahi din olduğu vurgulanmaktadır. İman Allah'ı ve Allah'tan geleni kalp ile tasdik, dil ile ikrardır diye tarif edilirken, Allah'a imanın O'nun kemal sıfatlarını bilip noksan sıfatlardan tenzih etmek olduğu belirtilmektedir. Allah'ın sıfatları bazı küçük ilmihallerde zatî ve subutî sıfatlar olmak üzere ikiye ayrılırken, bazılarında yapılmadan kısaca izah edilmektedir. Bu ilmihallerde Melekler, nurani ve latif varlıklar olarak tarif edilir. Kitaplar, Allah'ın peygamberleri vasıtasıyla bildirdiği ilahi sözlerden oluşmaktadır. Sıdk, emanet, fetanet, ismet ve tebliğ gibi sıfatları taşıyan peygamberler Allah'ın birer elçileri olarak anlatılmaktadır. Her Müslümanın ölümden sonra sonsuz bir hayatın olduğuna, yani ahirete inanması farzdır. Kader, yüce Allah'ın olmuş ve olacak şeylerin ne zaman, nasıl ve nerede olacaklarını önceden bilip, tayin ve takdir etmesidir.

Şimdi, Büyük ve Muhtasar ilmihaller başlığı altında tanıtılan bu ilmihallerin itikadi konuları genel olarak nasıl ele aldığını, iman esasları bakımından içeriğini belirlemek yerinde olacaktır.

4. İlmihallerdeki İtikadi Konulara Genel Bakış

İtikad kelimesi Arapçada düğümlenmek ve bir bağ ile bağlanmak manasındaki “akd” kökünden türetilmiştir. İnanç, gönülden bağlanma, kesin kanaat, yakın, belli bir düşüncenin, dinin ya da felsefî ekolün prensipleri, inanç esasları, bir şeye “böyledir” diye inanmak (Macdonald, ts:1232; Tehanevi, 1862:954) anlamlarına gelmektedir. Bir şeyin doğruluğu yolundaki kesin kanıyı dile getiren “tasdik” deyimiyile anlamdaştır (Macdonald, ts:1232:1232). İman kelimesiyle de eşanlamlı olarak kullanılmaktadır (Kılavuz, 1989:212; Topaloğlu, 1991:44). Buna göre itikad, dinin temelini meydana getiren şeylere kesin kararlar, gönülden tasdik ederek inanmaya ve bağlanmaya denir.

İtikadi konular asla değişmeyen esaslar olup kesin bilgiye dayalıdır. Bu esaslarda bütün peygamberler birleşmişlerdir. İtikadi hükümler: “Allah vardır, birdir, ortağı ve benzeri yoktur. Hz. Muhammed O'nun kulu ve resulüdür. Allah tarafından tebliğ eylemiş olduğu kesin belli olan hükümlerin ve haberlerin hepsi de doğrudur,” gibi varlığına kalben karar verilen dinî meseleler demektir. Cumhuriyet dönemi ilmihallerinde itikadi konular “Amentü billah” tabiriyle özetlenen altı esasta toplanmıştır: Allaha iman, meleklerle iman, kitaplara iman, peygamberlere iman, ahiret gününe iman, kaza ve kadere iman. Şimdi ilmihallerde bu konuların nasıl işlendiğine bakalım.

4.1. Allah'a İman

İlmihallerde Allah'a iman genel olarak, Yüce Allah'ın varlığına ve birliğine kemal sıfatlarla mevsuf olup aciz ve noksan sıfatlardan münezzele olduğuna inanmak şeklinde tarif edilmektedir. Yüce Allah'ın vücud, kıdem, beka, vahdaniyet, muhalefetün lil-havadis, kıyam bi nefsihi, hayat ilim, semi, basar, irade kudret, kelam ve tekvin olmak üzere 14 sıfatı vardır. Dolayısıyla Allah'a iman bu sıfatları bilmekle olmaktadır. Büyük ilmihallerde sıfatlar konusunda geniş izahlar yapılırken muhtasar ilmihallerde kısa ve öz açıklamalar yapılmaktadır. İslam Dini, Seadet-i Ebediyye gibi büyük ilmihaller ile Mehmet Söygen ve Veli Ertan'ın cep ilmihallerinde zati ve subuti sıfatlar ayrımı yapılmamıştır (Akseki, 1993:69-79; Gümüş, 1996:56; Soyman, ts:3-10; Ertan, 1960:1820). Bununla beraber *Amentü Şerhi, Büyük İslam İlmihali*, Asım Köksal'ın İlmihali, Ali Özek'in *İslam'da İbadet* İlmihali gibi bu dönemde yazılmış önemli ilmihaller Allah'ın sıfatlarını zati ve subuti diye ikiye ayırırken *Dürr-i Sencide: Mufassal İslam İlmihali*'nde bu ayrımı fiili sıfatların da ilave edildiği görülmektedir (Kurtulmuş, 1953:17-20; Köksal, 1954: 7-11; Ekşigil, 1955:7-11; Özek, 1965:18-22). Büyük İslam İlmihali ve İslam'da İbadet İlmihallerinde, diğer kitaplarda Zati sıfatlar olarak anlatılan sıfatlara selbî sıfatlar, subutî sıfatlar olarak anlatılanlara da subutî veya zati sıfatlar denildiği görülmektedir (Bilmen, 1947:12-13; Özek, 1965:19-21). Sıfatlar konusunda bu tasnif yapılırken hangi kaynaklardan faydalandığı belirtilmese de genelde İmam Mâtürîdî'nin görüşlerinin esas alındığı anlaşılmaktadır.

İlmihallerde Allah'ın varlığı akli ve nakli olmak üzere iki delil tür ile ispat edilmektedir. Buna göre akli bir muhakeme ile Allah'ın varlığı ve birliği anlaşılabilir. Zira bu âlemin varlığı onu yaratan birisini göstermektedir. Çünkü bu âlem sonradan yaratılmıştır. Onu yaratan birisi vardır. O'da Allah'tır. Nakli delil olarak ise Kuran'ı Kerim ve Peygamberimizin hadislerinde anlatılan deliller zikredilmektedir.

Kısaca Cumhuriyet dönemi ilmihallerinde Allah; zati ve subuti sıfatları ve İhlas suresiyle (İhlas 112/1-4) anlatılmaya çalışılırken Yüce Allah'ı akıl ile anlamının mümkün olmadığı belirtilmektedir. Bu sebeple Allah'ın varlığından bahseden ayet ve hadislere geniş yer verilirken akli delillere fazla değinilmediği görülmektedir. Pozitivizm gibi akli ve bilimi ön plana çıkaran Allah'ı inkâr edici akımların tesirini gösterdiği bu dönemde yüce Allah'ın varlığını ispat etmede yazılan ilmihallerin yetersiz kaldığı söylenebilir. Dolayısıyla Allah'a İman konusunda "ilim" sıfatına daha geniş yer verip kainatta Allah'ın varlığını gösteren delillerle ispat etmek gerekmektedir. Zira Allah'ı inkâr eden akımlar zaten Onun varlığından bahseden Kuran ve hadisleri de kabul etmemektedir. Bu durumda nakli delillerle yetinmek yeterli olmayacaktır. Nakli deliller esas alınmakla birlikte akli delillere de geniş yer verilmelidir.

4.2. Meleklerle İman

Cumhuriyet dönemi ilmihallerinde meleklerle iman konusu genel olarak şöyle ele alınmaktadır: Masum ve ruhani varlık (Ertan, 1960:21) manalarına gelen melekler Allah'ın nurdan yarattığı mü'min, mükerrerem, masum kullarıdır (Köksal, 1954:7). Allah'a ibadet ve O'nun emirlerini yerine getirmekte olan meleklerin sayısı ve mahiyetleri bizce bilinmemektedir (Özek, 1965:24). Melekler, yemez içmez, evlenmez, doğup doğurmaktan beridirler. Muhtelif şekillere girmeye kadirdirler (Bilmen, 1947:34). Meleklerle iman konusunda akli deliller aranmayarak sadece nakle başvurulduğu için ilmihal kitaplarının itikadi konular bölümünde melekler konusuna çok az yer verildiği görülmektedir. Meleklerle imanın aklen caiz naklen de sabit olduğu belirtildikten sonra bunlara inanmanın Kuran'a ve peygamberlere iman demek olduğu söylenmektedir. Cebrail, Mikail, İsrail ve Azrail gibi dört büyük melek ve vazifeleri hakkında bilgi verilirken münker ve nekir, hafaza ve kiramen kâtibin meleklerine her ilmihalde yer verilmediği görülmektedir.

Netice olarak nakli delillere dayanan melekler hakkında Kuran'ı Kerim ve peygamberlerin verdiği bilgiler esas alınmaktadır. Bununla beraber meleklerle imanın hikmetlerinden

bahsedilerek akli açıklamalar da yapılabilir. Bu dönem ilmiyelerinde olduğu gibi sadece bu konuda bilgi vermek yalnız inanan insanlara fayda verir.

4.3. Kitaplara İman

Bu dönemde yazılan ilmiyelerde kitaplara iman konusunda şu bilgilere yer verilmektedir: Kitaplara iman; insanların dünya ve ahiret saadetine kavuşmaları için Yüce Allah'ın peygamberlere gönderdiği emir ve yasaklar ile duâ öğüt ve ibret alınacak kıssaları ihtiva eden kitap ve sahifelere inanmaktır. Hz. Musa'ya Tevrat, Hz. Davud'a Zebur, Hz. İsa'ya İncil ve Hz. Muhammed'e Kuran-ı Kerim gönderilmiştir. Bu dört büyük kitap ile 10'u Hz. Adem'e, 50'si Hz. Şit'e, 30'u Hz. İdris'e ve 10'u da Hz. İbrahim'e gönderilen toplam 100 sahife vardır. Dolayısıyla kitaplara iman isimleri geçen bu kitap ve sahifelerin Allah tarafından peygamberlere gönderilmiş olduğuna inanmaktan ibarettir. Genel olarak ilmiyel kitaplarda Kuran-ı Kerim hakkında geniş bilgi verilirken Tevrat, İncil ve Zebur gibi semavi kitapların sonradan insanlar tarafından tahrif edildiği vurgulanmaktadır. Buna göre Kuran, Hz. Muhammed'e Allah tarafından Cebrail aracılığıyla indirilip ondan tevatür yoluyla nakledilmiş tek ilahi kitaptır.

İlmihal kitaplarda Kuran'ın tek ilahi kitap olduğu anlatılırken Tevrat, İncil ve Zebur gibi diğer kitapların tahrif edildiğinin vurgulanması bu kitaplara inanan insanların İslam'a karşı daha çok kin duymalarına sebep olabilmektedir. Dolayısıyla başka kitapların olumsuz yönlerinden ziyade Kuran'ın mucize ve ilahi kitap olduğunu gösteren akli ve nakli delillere önem verilmesi daha isabetli olsa gerektir. Bu durumda hem başka dinlere inanan insanların İslam'a karşı daha çok şartlanmaları engellenirken hem de Kuran'a inanan müminlerin imanı kuvvetlendirilmiş olacaktır. Ayrıca ilmiyelerde bazı müsteşrikler tarafından Kuran'ın Hz. Muhammed (s.a.s.) tarafından yazıldığı vb. iddialarına yeterli cevaplar verilemediği görülmektedir. Kitaplara iman konusunda nakli delillerin yanında bu tür iddialara cevap olabilecek akli delillere de önem verilmelidir. Ayrıca Kuran'ın faziletlerine de daha geniş yer verilmelidir.

4.4. Peygamberlere İman

Peygamberlere İman; peygamberler hakkında vacip, müstahil ve caiz olan şeyleri bilip tasdik etmektir. Bir haberi getirip bildiren kimse anlamına gelen peygamber, Allah tarafından emir ve yasaklarını kullarına bildirmek için görevlendirilmiş kimsedir. Büyük ilmiyelerde genelde peygamber, resül ve nebi olarak ikiye ayrılırken muhtasar ilmiyelerde bu ayrıma fazla önem verilmemiştir.

Resullük sıfatına haiz olanlarda nebilikte vardır. Genel anlamıyla hem nebi hem resul olan peygamberlere "ulü'l-azim" peygamber denir. Nebi ise belli bir kavme gönderilir. Vazifesi o kavmi Allah yoluna çağırmaaktır. Nebi davetini kabul etmeyip karşı gelenlere harb ilan etmez. Dilerse Allah'dan onlar için azap ister. Resul de Allah'ın emirlerini tebliğ eder ve onu kabul etmeyip karşı koyanlara harb ilan eder (Özek, 1965:28).

İlmihallerde peygamberlerin sıdk, emanet, ismet, fetanet ve tebliğ olmak üzere beş sıfatından bahsedilirken bazı ilmiyelerde (Ekşigil, 1955:18) Hz. Peygamberin her peygamberden faziletli olması, bütün insan ve cinlere gönderilmiş olması ve hatemü'l enbiya olması gibi üç vasfının daha ilave edildiği görülmektedir.

İlmihallerde Kuran'da geçen 25 peygamberin isimleri zikredilirken Üzeyr, Lokman ve Zülkarneyn'in peygamber olduğu konusunda ihtilaf bulunduğu belirtilmektedir. Zira bunların veli olduğunu söyleyenler de vardır. Mucize, keramet ve istidraç, kelimelerinin de anlatıldığı peygamberlere iman konusunda Hz. Muhammed'in hayatı hakkında da bilgi verilmektedir.

⁹Bazı ilmiyelerde sur'a ikinci defa üflemesiyle başlayan ifadesi vardır.

Önceki konularında olduğu gibi peygamberler hakkında da olumsuz düşünceler ileri süren kişiler bulunmaktadır. Hz. Muhammed'in (sav) çok kadınla evlenmesi, sünnetin şer'i deliller arasındaki yeri günümüzde sıkça tartışılan konular arasında yer almaktadır. Bu konularda söylenen menfi görüşlere ilmiyal kitaplarında yeterli cevap verilmemiştir. Dolayısıyla peygamberlere iman konusunda Hz. Muhammed'in çok kadınla evlenmesi ve sünnet konularına önem verilmesi halkın bu konulardaki inancını takviye etmesi bakımından önemli olacaktır.

4.5. Ahiret Gününe İman

Söz konusu ilmiyallerdeki ahirete imanın ele alınışı da şöyle özetlenebilir: Son, sonra olan ve son gün anlamlarına gelen ahiret, bu dünyadan sonraki sonsuz âlemdir. Ahiret günü İsrail'in (a.s.) nefha-i ula denilen birinci sur'a⁹ üflemesiyle başlayıp sonsuz olarak sürüp gidecek olan zamandır. Ahirete inanmak öldükten sonra tekrar dirilmeye, haşre, hesap, sual, sırat, kevser, cennet ve ceennemeye inanmak demektir. Dolayısıyla ilmiyallerde yer alan ahirete iman konusunda bu terimlerin izahları yapılmaktadır. Bununla beraber bazı ilmiyallerde kıyamet alametleri, kabir hayatı, rü'yettullah ve şefaah, meselelerinden bahsedildiği görülmektedir. Günahı olan mü'minlere ahirette peygamberlerin ve veli kulların şefaah edecekleri ifade edilirken günahı olan mü'minin ceennemde cezasını çektikten sonra tekrar cennete gireceği de belirtilmektedir. Ahiretin aklen caiz naklen sabit olduğu söylenmektedir.

Ahirete iman konusu her ne kadar nakli delillere dayanıyorsa da bu konuda tabiat olaylarından misaller verilerek akli açıklamalar yapılabilir. Sonbaharda yaprakları dökülen ağaçların ilkbaharda tekrar yeşermesi, toprağa atılan ölü tohumun tekrar canlanıp semere vermesi ahirete işaret eden misallerdendir. Ancak bu dönem ilmiyallerinde itikadi konular insanları ikna edecek örneklerle sunulmamıştır. Allah'ı inkar eden kimselerin ebediyen ceennemde kalacakları belirtilen ilmiyallerde bu dünyada yapılan amellerin ahiretteki neticelerine ağırlık verildiği görülmektedir. İlmihallerde kişinin bu dünyada yaptığı iyi amellerin sadece ahirette değil dünya hayatındaki fayda ve hikmetlerinden bahsedilmesinin insanlar üzerinde daha etkili olacağı söylenebilir.

4.6. Kaza ve Kadere İman

Genel olarak ilmiyal kitaplarında Yüce Allah'ın başlangıçtan sonsuza kadar olmuş ve olacak şeylerin nasıl olacağını ezelde bilip tayin ve takdir etmesine kader, bütün olacak şeylerin zamanı gelince Allah'ın bildiği ve takdir ettiği şekilde olmasına kaza denilmektedir. İnsanın fiillerinden de bahsedilen ilmiyallerde Yüce Allah'ın olacak şeyleri bilmesinin insanların bunu yapması gerektiği anlamına gelmeyeceği, insanın yaptığı işlerden dolayı da mesul olacağı belirtilmektedir. Dolayısıyla kul iradesini hangi tarafa sarf ederse Allah onu yaratır.

İslam Akaid sahasında kader konusu ilk ve en çok tartışılan konulardandır. Müslim'in iman bahsinde geçen hadise (Müslim, "iman"1) göre daha sahabe dönemi sonlarında kader konusunda münakaşalar başlamıştır. Günümüzde de bestelenen şarkı sözleri ve senaryolarda geçen olaylarda kadere lanet ve sitem ifadelerine rastlanmaktadır. Halkın üzerinde tesir gösteren bu yanlış telkinler insanların kader inancını olumsuz yönde etkilemektedir. İlmihal kitaplarında, kader konusundaki bu olumsuz tesirleri giderecek yeterli açıklamaların yapılmadığı görülmektedir. Dolayısıyla ilmiyal kitaplarında kader konusunun ilmi olarak yeniden ele alınması gerekmektedir.

Sonuç

İlmihal geleneği Hz. Peygamber (sav) ve sahabe döneminde daha ziyade sözlü olarak başlamıştır. Tabii döneminden itibaren uzun bir süre fetva kitapları içerisinde yer aldıktan sonra

ilmihal bilgileri müstakil kitaplara dönüşmüştür. İlk Türkçe ilmihallerin Arapça ve Farsça metinlerin tercümesiyle 10. yüzyılda başladığı söylenebilir. Kutbeddin İznikî'nin "Mukaddime"si ve Aksarayî'nin "İmâdü'l-İslâm"ı bunların ilk örnekleridir. Osmanlıca yazılmış ilk ilmihal türü Birgivi'nin *Vasiyetname*'sidir. İlmihal adıyla ilk basılan eser de *Mızraklı ilmihal* olmaktadır. İlmihal kitaplarının temel dini bilgileri öğretmenin yanında Anadolu'nun Müslümanlaşmasında önemli katkıları olmuştur. Son olarak ilmihaller hakkında şu değerlendirmeler yapılabilir:

1-Cumhuriyet dönemi ilmihallerinde ibadete dair konularda teferruata varan açıklamalar yapılırken, iman esaslarında birkaç sayfada özetlenebilecek ve birbirinin tekrarı mahiyetinde izahlarla yetinilmiştir. Dolayısıyla yeni yazılacak ilmihallerdeki itikadi konuların her birinde günümüz insanların ihtiyaçlarına cevap verecek yeterli açıklamaların yapılmasına önem verilmelidir.

2- İlmihal kitaplarında bir gelenek olarak, zikredilen görüşlerin kime ait olduğu ve faydalanılan kaynaklar gösterilmemiştir. Bu durumda ilmihaller ihtiva ettiği konulardan ziyade müellifinin konumuna göre değerlendirilmektedir. Eserlerde ilmi usullere dikkat edilmemesi müellifin şahsi görüşleri ile kitapta esas alınan âlimlerin görüşlerinin birbirine karışmasına sebep olmaktadır. Dolayısıyla telif edilecek ilmihal kitaplarında günümüz ilmi usullerine dikkat edilmelidir.

3. Cumhuriyet döneminde pozitivizm ve materyalizm gibi dini inkâr edici akımların insanlar üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Ayrıca itikadi konularda insanları şüpheye düşürüp inançsızlığa sevk eden sorular ve iddialar ortaya atılmaktadır. Allah, Hz. Peygamber ve Kuran hakkında ileri sürülen bu olumsuz düşüncelere ilmihal kitaplarında yeterli cevaplar verilmediği görülmektedir. Bu dönemde nakli esas alıp rivayetlere geniş yer veren ilmihallerde olduğu gibi akıl ve ilim desteğiyle Allah'ı inkâr etme gayretinde olan akımlara karşı eski dönemlerde yazılmış eserlerdeki bilgilerle İslam inancını müdafaa etmeye çalışmak yeterli olmamaktadır. Dolayısıyla ilmihallerdeki iman esaslarının aslı ve özü olan Allah'a iman konusu aklı açıklama ve ilmin desteğiyle yeniden ele alınmalıdır. Allah'ın ilim sıfatı kâinata Allah'ın varlığını gösteren delillere geniş yer verilerek anlatılmalıdır. Zira Allah'ın varlığının sağlam delillerle ispat edilmesi buna bağlı olan diğer iman esaslarının açıklanmasını da kolaylaştıracaktır.

4- Bu dönemdeki ilmihallerde, Kuran-ı Kerim, Hz. Muhammed (sav) ve kader hakkında ortaya atılan iddialara da yeterli cevaplar verilmediği görülmektedir. Dönemin siyasi ortamından kaynaklanan Türkçe Kuran, Türkçe ibadet ve dinde reform meseleleri ile Hz. Muhammed'in (sav) çok kadınla evlenmesi ve sünnetin şer'i deliller arasındaki yeri gibi konular sıkça tartışılmaktadır. Ayrıca günümüzde birçok şarkı sözlerinde, tiyatro ve sinema eserlerinde kadere lanet ve sitem eden ifadeler bulunmaktadır. Dolayısıyla yazılacak ilmihal kitaplarında Kuran-ı Kerim ve Hz. Muhammed (a.s.) hakkında ortaya atılan bu iddialara cevap verilerek halkın doğru bilgilendirilmesi sağlanmalıdır. Sünnetin şer'i deliller arasındaki yeri konusuna da önem verilmelidir. Kader hakkında halkın üzerinde etkili olan bu olumsuz tesirleri giderecek yeterli açıklamalar yapılmalıdır.

5-Cumhuriyet döneminde yazılan ilmihallerde iman esaslarının inancında bazı şüpheleri olan insanlara hitaptan ziyade inanmış kimselere bilgi vermek amacıyla ele alındığı görülmektedir. İtikadi konularda neden ve niçin'den daha çok nasıl sorusuna cevaplar bulunmaktadır. Pek çok tartışmaların yaşandığı günümüzde iman esasları sadece inanmış kimselere değil yanlış inanan ya da inancında tereddüt yaşayan kimseleri ikna edecek şekilde anlatılmalıdır. Bunu yaparken halkın anlamakta zorlanacağı konulara girmeden sade bir anlatıma dikkat edilmelidir.

6- İlmihal kitaplarında tartışmalı ve ihtilafli meselelere fazla önem verilmemelidir. İlmihallerde İslam dini ile muharref dinler arasındaki ihtilafli meselelere yer verilirken, Müslümanlar arasında farklı metot ve görüşleri benimsemekten kaynaklanan tartışmalara da önemli ölçüde yer verilmiştir. Böyle tartışmalar zihinleri itikadi konuları anlamaya çalışmaktan ziyade bu meselelerle meşgul etmeye sevk etmektedir. Bu durum müminler arasında gruplaşmalara yol açarken, İslamı tahrip etmek isteyen maddeci akımları güçlendirebilmektedir.

7- İlmihallerin itikadi konularında iman esaslarına inanmanın sadece ahiretteki faydaları değil bu dünyadaki fayda ve hikmetlerinden de bahsedilmelidir.

8-Halkın inancına yön veren ilmihal konusuna önem verilmeli, sahasında uzman, din hakkında yapılan eleştirileri de iyi bilen kimselerin ilmi usullere dikkat ederek yeni ilmihaller yazması gerekmektedir. İlmihallerde geçmişte tartışılan konulardan çok günümüzle alakalı problemlere cevap verilmeli, Hz. Muhammed'in (sav) örnek hayatından misaller verilerek konular işlenmelidir. Ayrıca ilmihallerin dili sadeleştirilerek, halkın kolayca anlayabileceği kitaplar haline getirilmelidir.

KAYNAKÇA

AHMED, b. Hanbel,(1992) Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani, “el-Müsned”, Çağrı Yayınları, İstanbul.

AKSEKİ, Ahmet Hamdi,(1993) “İslam Dini: İtikat, İbadet ve Ahlak”, Nur Yayınları, Ankara.

BAŞGİL, Ali Fuat,(1962) “Din ve Laiklik”, Yağmur Yayınevi, İstanbul.

BERKES, Niyazi, (t.s.) “Türkiye’de Çağdaşlaşma, Doğu-Batı Yayınları”, İstanbul.

BERKES, Niyazi, (1984)“Teokrasi ve Laiklik”, İstanbul.

BİLMEN, Ömer Nasuhi,(1947) “Büyük İslam İlmihali”, Burhaneddin Erenler Basımevi, İstanbul.

BUHARİ, Ebu Addullah Muhammed b. İsmail,(1992) “Sahihü'l-Buhari” Çağrı Yayınları, İstanbul.

ÇETİN, Osman,(1981) “Selçuklu Müessesleri ve Anadolu’da İslamiyet’in Yayılışı”, Marifet Yayınları, İstanbul.

MACDONALD, D.B. (ts) “İtikat”, İslam Ansiklopedisi, cilt 5/2, s. 1232-1233, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul.

EBU DAVUD, es-Sicistani, Süleyman b. Eşhas b.İshak el-Ezdi,(1992) “Sünen’ü Ebi Davud”, Çağrı Yayınları, İstanbul.

EKŞİGİL, H. Hilmi, (1955) “Dürrü Sencide: Mufassal İslam İlmihali”, İstanbul.

EREN, A.Cevad, (1970)“Tanzimat” İslam Ansiklopedisi, c.XI, s.709-710, İstanbul.

ERTAN, Veli,(1960) “İzahlı Cep İlmihali”, İslam Neşriyat Evi, Ankara.

GÜMÜŞ, M. Sıddık, (1996) “Tam İlmihal: Sa’âdet-i Ebediye”, Hakikat Kitabevi, İstanbul.

İBN MACE, (1992) Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvuni, “Sünen’ü İbn Mace”, Çağrı Yayınları, İstanbul.

JAESCHKE, Gotthard, (1972) Yeni Türkiye’de İslamlık, trc. Hayrullah Örs, Ankara.

KARA, İsmail, (1985) “Cumhuriyet Döneminde Dini Yayıncılığın Gelişimi Üzerine Birkaç Not”

Toplum ve Bilim, sy. 29/30, s. 153–177, Birikim Yayıncılık, İstanbul.

KARA, İsmail, (1994) “İslamcıların Siyasi Görüşleri”, İstanbul.

KARA, İsmail, (1990) “Mızraklı İlmihal,” Çıdam Yayınları, İstanbul.

KARA, Mustafa, (1999) “XIV. ve XV. Yüzyıllarda Osmanlı toplumunu Besleyen Türkçe Kitaplar”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.8, sy. 8, s.43 Bursa.

KARAMAN, Hayreddin, (1992) “İslam'ın Işığında Günümüz Meseleleri”, Nesil Yayınları, c. III, s. 142–144, İstanbul.

KATİP ÇELEBİ, Mustafa b. Abdullah, (1941) “Keşfu'z-zünun an esmâ'î'l-kütüp ve'l-funûn”, tsh. Şerafeddin Yaltkaya, c. I-II, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara.

KILAVUZ, Ahmet, Salim, (1989) “Akaid” Diyanet İslam Ansiklopedisi, cilt 2, s. 212, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.

KÖKSAL, M. Asım, (1954) “İlmihal”, Diyanet İşleri Reisliği, Ankara.

KURTULMUŞ, Numan, (1953) “Yeni Amentü Şerhi”, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul.

LEWİS, Bernard, (1970) “Modern Türkiye'nin Doğuşu”, trc. Metin Kırıatlı, Ankara.

MÜSLİM, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. El-Hac, (1992) “Sahihu Müslim”, Çağrı Yayınları, İstanbul.

NESAİ, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb, (1992) “Sünenü'n-Nesai” Çağrı Yayınları, İstanbul.

ES-SABUNİ, Nureddin (1982) “Maturidi Akaidi”, ter.: Bekir Topaloğlu, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara,.

ÖZEK, Ali, (1965) “İslam'da İbadet”, Yeni Matbaa, İstanbul.

RAHMİ, Mehmet, (ts.) “(İmadü'l-İslam) İslamın Temel Kitabı Büyük İslam İlmihali”, Sağlam Yayınevi, İstanbul.

SEMERKANDÎ, Ebu'l-Leys İmamülhüda Nasr b. Muhammed b. Ahmet, (1987) “Kitab-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leys es-Semarkandi”, haz. Recep Toparlı, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Erzurum.

SERAHSİ, Ebu Bekir Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl, (1912) “el- Mebcut”, Daru'd-Da've, cilt 30, İstanbul.

SÖYMEN, Mehmet, (ts) “Cep İlmihali”, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara.

ŞEYBANİ, Ebu Abdullah Muhammed b. Hasan b. Ferkat el-Hanefi, (1997) “Kitabu'l-Kesb”, tah. Abdulfettah Ebu Gudde, Mektebetü'l-Matbaati'l-İslamiyye, Halep.

TEHANEVİ, Muhammed b. A'la b. Ali, İbn'ül-Kadi, (1862) “İstılahatı'l-Funun”, The Asetic Socclety of Bengal, Calcutta.

TİRMİZİ, Ebu İsa Muhammed b. İsa, es-Sülemi, (1992) “Sünenü Tirmizi” Çağrı Yayınları, İstanbul.

TOPALOĞLU, Bekir, (1991) “Kelam İlmi: Giriş” Damla Yayınevi, İstanbul.

YÖRÜKAN, Yusuf Ziya, (1952) “İslam İlmihali”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. I-II-III-IV, Ankara.

YÜKSEL, Emrullah, (1992) “Birgivi”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, cilt 6, s.191-94, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.

ZERNUCİ, Burhaneddin, (ts) “Ta'limü'l-Muteallim,” Hacı Hüseyin Efendi Matbaası, İstanbul.